

OMÓWIENIA

Studia Sandomierskie
23 (2016)

Mentalność rosyjska a Polska. Redakcja Ks. Edward Walewander, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, ss. 224.

Polska, istniejąca jako państwo od 1050 lat, znajduje się w Europie na pograniczu Wschodu i Zachodu. Jej geopolityczna sytuacja łączy się z faktem posiadania dwu potężnych sąsiadów: Rosji i Niemiec. Relacje narodu i państwa polskiego z tymi krajami w ciągu stuleci były dynamiczne i często burzliwe. Współczesna Polska jest integralną częścią Unii Europejskiej i Sojuszu Atlantyckiego, jej aktualne relacje z Federacją Rosyjską wymagają rozwagi i szczególnej troski. W takim kontekście czasowo-politycznym książka *Mentalność rosyjska a Polska*, opublikowana przez Wydawnictwo KUL w 2015 roku zasługuje na wnikliwą lekturę i refleksję.

Redaktorem pracy jest ks. prof. dr hab. Edward Walewander, były dyrektor Instytutu ds. Polonii i Duszpasterstwa Polonijnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1990-2005 i aktualny kierownik Katedry Pedagogiki Porównawczej w Instytucie Pedagogiki tejże uczelni. Dorobek publikacyjno-naukowy tego uczonego jest bogaty; jest bowiem autorem przeszło tysiąca prac naukowych i popularnonaukowych, w tym 25 książek autorskich, oraz 34 pod jego redakcją i przy współudziale, z zakresu duchowości, historii, regionalistyki, pedagogiki i problematyki polonijnej. Sygnalizowana obecnie książka, której jest redaktorem, dotyczy „gorącego” tematu, jakim są relacje między Polską a Rosją oraz narodami polskim i rosyjskim. Ks. prof. Zygmunt Zieliński w recenzji wydawniczej napisał: „Jest to publikacja na pograniczu literatury wspomnieniowej i monografii. Wpisuje się w nurt obecnie uprawianej nauki historycznej i modnej tematyki”.

Książka *Mentalność rosyjska a Polska*, obok wstępu napisanego przez ks. prof. E. Walewandra, zawiera dwie części: I. *Materiały* – wspomnienia nieżyjących już autorów O. Jeleńskiego i T. Gruzewskiego, II. *Studia* – obejmuje siedem artykułów napisanych przez znawców tematyki wschodniej i współczesnej historii – zwłaszcza zaś zagadnień dotyczących etnicznej mentalności rosyjskiej i polskiej. Książka jest dedykowana o. prof. Gottfriedowi Glassnerowi OSB, przyjacielowi redaktora z okresu studiów w Innsbrucku. W jej *Wstępie* czytamy: „Powstała zatem myśl, by

poznać, jaki był, czy nadal jest, wpływ moralności rosyjskiej na Polskę albo może na myślenie Rosjanina o Polsce”. Skomplikowane historycznie relacje między Polską a Rosją wymagają dobrej znajomości mentalności narodów zamieszkujących oba kraje, publikowana książka będzie w tym bardzo pomocna.

Część I *Materiały* zawiera fragmenty pamiętników dwu Polaków, którzy przez długi czas zamieszkiwali w Rosji carskiej, co pozwoliło im rozpoznać charakter, mentalność i życiowe postawy Rosjan oraz ich stereotypy myślenia o Polakach. Oktawian Jeleński (ur. 1838) był długoletnim oficerem carskiego wojska, jego wspomnienia (s. 27-72) przygotowali do druku profesorowie Wiesław Caban i Jerzy Szczepański. Przedmiotem wnikliwych refleksji Jeleńskiego były między innymi: mentalność i wzajemne relacje oficerów i żołnierzy w rosyjskim wojsku, sytuacja ekonomiczno-egzystencjalna i kondycja umysłowo-duchowa duchownych prawosławnych i katolickich, bardzo złe traktowanie rosyjskich chłopów przez szlachtę i arystokrację, prześladowanie starowierców przez władze carskie, niski stan szkolnictwa, wychowanie kobiet, prześladowania unitów, zmienna sytuacja polityczno-militarna w okresie panowania kolejnych władców – Katarzyny II, Mikołaja I i Aleksandra II. Wspomnienia Jeleńskiego są kopalnią wiedzy o ówczesnej Rosji carskiej, życzliwo-humanitarny profil rozważań autora łączy się z krytycznym spojrzeniem na społeczeństwo rosyjskie.

Autorem drugiego pamiętnika zamieszczonego w omawianej pracy jest Tadeusz Gruzewski (1870-1938), endencki działacz z przełomu XIX i XX wieku. Jego wspomnienia, napisane jeszcze przed uzyskaniem niepodległości przez Polskę, zawierają ostrzeżenia przed uleganiem rusyfikacji powodującej nieuchronnie moralno-ideową degradację Polaków. Ks. prof. Walewander we *Wprowadzeniu* do pamiętnika podkreśla rolę modelu obywatelskiego wychowania Gruzewskiego, potrzebnego każdej generacji Polaków. Takie wychowanie było całkowicie obce Rosjanom, nawykłym do autokratycznego ustroju caratu. Jeleński w rosyjskiej mentalności dostrzegał również cechy pozytywne, natomiast Gruzewski bardzo krytycznie ją oceniał. Do głównych wad ówczesnego społeczeństwa rosyjskiego zaliczył: służalczość wobec zwierzchników, a brutalność wobec podwładnych, korupcję, moralną demoralizację, szowinizm połączony z ideą panslawizmu, mitologizację Rosji, obłudę inteligencji i arystokracji. Autor wspomnień potępiał rusofilstwo niektórych współczesnych mu Polaków i przestrzegał przed złudzeniem, że z Rosją można znaleźć *modus vivendi* oparty na partnerstwie. Znamienne są jego słowa: „Dla Rosji wszelkie ustępstwa na rzecz Polaków miały znaczenie środków taktycznych, dyktowanych przez względy bieżącej polityki” (s. 109). W konkluzji wspomnień znajduje się stwierdzenie, że ogrom rosyjskiego imperium i liczne jego bogactwa naturalne kontrastują z niskim stanem umysłowo-etycznym społeczeństwa tego kraju. Autor zbyt marginalizuje wkład Rosjan do kultury świata, ale trafnie apeluje o realistyczną postawę wobec Rosji.

Druga część omawianej książki zawiera interesująco napisane artykuły, których autorzy analizują: postawy i mentalność Rosjan i Polaków, czynniki i procesy kształtujące mentalność etniczną, wzajemne relacje obu narodów w wymiarze indywidualnym i międzypaństwowym. Adam Kosecki, profesor Akademii Humani-

stycznej w Pułtusku, jest autorem studium *Polacy i Rosjanie – stulecia trudnego sąsiedztwa*. Jest to syntetyczny przegląd historyczny relacji między Polską a Rosją: opisuje toczone między nimi wojny, martyrologium zesłańców polskich, studia i pracę w różnych zawodach wielu Polaków w państwie carów, rolę Kościoła katolickiego w zachowaniu polskości i kondycji moralnej. Autor w sposób obiektywno-wyważony analizuje przyczyny wzajemnych animozji obu narodów. W zakończeniu swych przemyśleń pisze o tragicznym losie Polaków żyjących na wschodzie kraju „wyzwolonych” przez Armię Czerwoną.

Profesor Uniwersytetu Gdańskiego Andrzej Chodubski podjął temat *Polacy a tożsamość i mentalność rosyjska: przeszłość i teraźniejszość*, w którym na wstępie podał wynik badań opinii społecznych: 70% Polaków uznaje Rosję za kraj nieprzyjazny ich krajowi, natomiast 47% Rosjan ma analogiczną opinię na temat Polski. Czy jest to wiarygodna informacja w świetle doniesień medialnych z terenu Rosji, które Polskę przedstawiają bardzo krytycznie? Chodubski, charakteryzując mentalność Rosjan, odwołał się do rosyjskich filozofów i literatów: F. Dostojewskiego, L. Tołstoja i A. Hercena, którzy swym ziomkom zarzucali: irracjonalność zachowań, przechodzenie od anarchizmu do despotyzmu, alkoholizm, cierpiętnictwo. Autor rozważań w imię obiektywizmu naukowego powołał się także na M. Sarbiewskiego i I. Krasickiego, którzy mówili o polskich wadach narodowych: lekkomyślności, pieniactwie, niedocenianiu pracy organicznej, niestałości. Do pozytywnych cech Polaków Chodubski zaliczył: umiłowanie wolności, honor, męstwo i religijność. Trafne są konkluzje jego przemyśleń: wzajemna niechęć Rosjan i Polaków ma swe źródła etniczno-cywilizacyjne i religijno-konfesyjne: katolicka Polska jest związana z cywilizacją łacińską, prawosławna Rosja z cywilizacją bizantyńsko-orientalną.

Ks. prof. Zygmunt Zieliński, związany z KUL-em, wybitny znawca historii współczesnej i problematyki niemieckiej, napisał artykuł *Bohaterstwo mentalności Polaka i Rosjanina*. Stwierdził w nim, że podstawą bohaterstwa Polaków są: idea, lojalność, obowiązek, miłość ojczyzny. Idea bohaterstwa w mentalności rosyjskiej ma inne przesłanki: posłuszeństwo autorytetom, wytrasowany drylem wojskowym automatyzm i fatalizm.

Kolejne interesujące studium napisała dr Agnieszka Królczyk z Biblioteki Kórnickiej. Nosi ono tytuł *Osobista relacje Polaków i Rosjan na terenie imperium 1795-1861*. Autorka w sposób wyważony charakteryzuje relacje między obu narodami: potwierdza fakt dość powszechnej negatywnej oceny Rosjan przez Polaków, ale odwołując się do literatury pamiętnikarskiej odnotowuje także pozytywne opinie. Polacy, mając poczucie wyższości cywilizacyjnej, zarzucali Rosjanom: ślepe posłuszeństwo carom i niezdolność etycznej oceny ich zbrodniczych czynów, niski poziom szkolnictwa, wulgarność języka i postaw. Autorka studium stwierdziła ambiwalencję niektórych środowisk polskich w imperium carów: w relacjach oficjalnych dominował niechętno-wrogi dystans wobec przedstawicieli władz rosyjskich, natomiast w relacjach prywatnych pojawiały się opinie pozytywne a nawet przyjaźnie. Zeskakiwać może fakt, że Adam Czartoryski w swym pamiętniku pozytywnie wspominał Mikołaja Nowosilcowa, znanego prześladowcę Polaków. Zagroże-

nie rusyfikacją było głównym powodem wrogości Polaków wobec rosyjskiego imperium.

Ostatnie trzy artykuły omawianej książki mają inny profil, ich autorzy w swych rozważaniach koncentrują się na przemyśleniach dotyczących znanych postaci. Profesor Uniwersytetu Poznańskiego Artur Kijas jest autorem artykułu *Wiadomości o Polakach na Syberii w: „Podróży na Wschód Azji Pawła Sapiehy”*. Jest to analiza fragmentów pamiętnika brata kardynała Adama Sapiehy, który – podróżując po Syberii (Irkuck, Tomsko, Turka) – spotykał wielu Polaków – dawnych zesłańców ukaranych za udział w powstaniach. Przeważały o nich pozytywne opinie Sapiehy, byli to m. in. katolicycy księża, uczeni i przemysłowcy.

Profesor Bogumiła Kosmanowa podjęła temat *Józef Ignacy Kraszewski – Polak z Litwy między Prusami a Rosją*. Jej studium jest syntetycznym omówieniem biografii tego wybitnego polskiego pisarza, jego aktywności literackiej na rzecz uwłaszczania chłopów, a także krytycznej oceny panslawizmu będącego zagrożeniem dla tożsamości Polaków. Rola Kraszewskiego na terenie edukacji narodowej jest podstawowa. Recenzowaną pracę zamyka artykuł profesora KUL Moniki Sidor nt. *Polacy a Rosjanie w Aleksandra Solżenicyna literackiej wizji rewolucji*. Ten wybitny literat noblista, autor powieści *Czerwone Koło*, jest niestety kontynuatorem rusycocentryzmu i przeciwnikiem niepodległości państwa polskiego. Autorka, odnotowując i analizując wypowiedzi pisarza, wykazała jego wrogość do Polaków, którzy – jak sądził – nie chcą dostrzec i uznać, że Rosja była dla nich dobroczyńcą.

Praca *Mentalność rosyjska a Polska* omawia węzłowy problem współczesny, ciągle bardzo aktualny i dlatego zasługuje na lekturę i uważną refleksję. Jest to temat – rzeka, dlatego żadna książka tej problematyki nie może adekwatnie omówić. Zaslugą redaktora ks. prof. Edwarda Walewandra jest nie tylko publikacja pracy, lecz także dobór autorów studiów – znawców problematyki wschodniej, którzy w różnych aspektach ją analizują: historycznym, psychologicznym, socjologicznym, literackim i pamiętnikarskim. Czytając kolejne artykuły, można zauważyć troskę ich autorów o możliwie obiektywne i różnoaspektowe przedstawienie omawianego trudnego problemu. Odnotowują oni dominujące stereotypy w relacjach Polaków i Rosjan, lecz równocześnie wskazują na ich uwarunkowania: historyczne, etniczne, wyznaniowe, psychologiczne i cywilizacyjne. Lektura tej bardzo potrzebnej oraz interesującej książki ubogaci czytelników i zachęci do refleksji w zakresie tak ważnego problemu, jakim jest relacja bliskich geograficznie i etnicznie narodów: polskiego i rosyjskiego.

Ks. Stanisław Kowalczyk
Lublin